

**DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS
TÉZISEI**

**KÁLMÁN BOTOND
GÖDÖLLŐ
2022**

MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLAT – A COVID19 VÁLSÁG HATÁSA EGYETEMI HALLGATÓK PÉNZÜGYI MŰVELTSÉGÉRE

**KÁLMÁN BOTOND
GÖDÖLLŐ
2022**

A doktori iskola

megnevezése: Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola
(MATE GRTDI)

tudományága: Gazdálkodás és Szervezéstudományi

vezetője: **Dr. habil. Lakner Zoltán DSc**

intézetigazgató egyetemi tanár, az MTA levelező tagja
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Szent István Campus
Gazdaságtudományi Intézet
Agrárökonómiai Tanszék

Témavezetők: **Dr. habil. Zéman Zoltán**

egyetemi tanár
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Szent István Campus
Vidékfejlesztési És Fenntartható Gazdaság Intézet
Befektetési, Pénzügyi És Számviteli Tanszék

Dr. habil. Bárczi Judit

egyetemi docens
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Szent István Campus
Vidékfejlesztési és Fenntartható Gazdaság Intézet
Befektetési, Pénzügyi és Számviteli Tanszék

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	1
2. CÉLKITŰZÉSEK	2
3. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	4
4. ANYAG ÉS MÓDSZER	7
4.1. A minta	7
4.2. Kutatási módszer	9
5. EREDMÉNYEK ÉS AZOK MEGBESZÉLÉSE	11
5.1. Pénzügyi biztonság	11
5.2. Pénzügyi ismeretek	13
5.3. Pénzügyi attitűd	14
5.4. Pénzügyi viselkedés	16
5.5. A közgazdászhallgatók pénzügyi preferenciái	18
6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	20
7. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	22
8. A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI	26
9. IRODALOMJEGYZÉK	30

1. BEVEZETÉS

A világgazdaság felfelé ívelő fejlődését visszatérő válságok teszik szakaszossá. A recesszió a gazdaság minden szereplőjét érinti, tehát mindenkinek anyagi problémákat okoz. E problémákra a megfelelő megoldás megtalálása nem lehetséges anélkül, hogy az egyén megfelelő pénzügyi ismeretekkel rendelkezzen, melyeket a gyakorlatban is tud alkalmazni.

A hazai köz- és felsőoktatásban a rendszerváltás óta megjelenő törekvés a kompetencia-alapú szemléletmód kialakítása. E kompetenciák közé kerültek azok a gazdasági ismeretek is, amelyek a mindennapi pénzügyi döntések meghozatalához nélkülözhetetlenek. Az oktatási rendszerben a felsőoktatás az utolsó lehetőség ezen ismeretek megfelelő szintű átadására, a diplomájuk megszerzése után a munkaerőpiacra lépő hallgatók gyakorlatilag magukra maradnak és elsősorban korábbi ismereteikre tudnak támaszkodni. Különösen fontossá válik a probléma egy váratlan, gazdasági visszaeséssel járó helyzetben, mint például a 2008-as recesszió vagy a 2020-ban aktuális, koronavírus okozta járvány miatti globális gazdasági leállás.

2. CÉLKITŰZÉSEK

Kutatásom célja eredetileg gazdaságtudományi (a továbbiakban: gazdasági) főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat folytató hallgatók (a továbbiakban: közgazdászhallgatók) és gazdasági képzési területen kívül eső főiskolai vagy egyetemi képzésben résztvevő tanulók (a továbbiakban: nem gazdasági hallgatók) pénzügyi ismereteinek és viselkedésének vizsgálata volt. A koronavírus-betegség 2019 (*coronavirus disease 2019*; az angol nyelvű szakirodalomban: *COVID-19*, a továbbiakban: *Covid19*¹) megjelenése tette aktuálissá az eredeti cél módosítását. A járvány kapcsán vizsgáltam azt, hogy a gazdasági képzésben szerzett magasabb pénzügyi tudásszint megjelenik-e a más szakok hallgatóihoz képest hatékonyabb pénzügyi viselkedésben is. Kutatásomat céljait ennek alapján az 1. táblázatban összefoglalt területekre kiterjesztve határoztam meg.

1. táblázat: Az értekezés vizsgálati területei

A vizsgált részterületek	
I.	<p>Vizsgálom a pénzügyi ismeretek szintjét, a pénzügyi viselkedésmintákat és a pénzügyekhez való viszonyt, továbbá a pénzügyi biztonságérzet alakulását és pénzügyi preferenciákat a közgazdász- és nem gazdasági hallgatók körében.</p> <p>Módszerem saját készítésű offline kérdőív alapján saját index készítése és a demográfiai csoportok válaszainak statisztikai módszerekkel történő feldolgozása.</p> <p>Célom annak a szakirodalomból elszűrhető következtetésnek az igazolása, hogy a közgazdászhallgatók a pénzügyi kultúra területein jobban teljesítenek más képzésre járó társaiknál.</p>

---

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete nyelvi tanácsadó szolgálatának 2020. augusztus 23-án közzétett állásfoglalása szerint általános, köznyelvi használatban a *Covid19*, míg egészségügyi szaktudományos szövegekben a betűszói írásmódú *COVID19* javasolt.

II.	<p>Vizsgálom ugyanezen hallgatóknak a pénzügyi kultúra összetevői alapján differenciálható csoportjainak jellemzőit.</p> <p>Módszerként a saját indexeken alapuló klaszteranalízist alkalmaztam.</p> <p>Céлом annak megállapítása, hogy mennyiben befolyásolják a pénzügyi kultúra egyes összetevői a hallgatók pénzügyi problémákra adott reakcióit.</p>
III.	<p>Vizsgálom a pénzügyi kultúra összetevői között kimutatható korrelációkat.</p> <p>A kapcsolatok vizsgálatához kereszttáblákat és lineáris regressziót használtam, az oksági összefüggések kimutatására pedig a döntési fák készítéséhez is használt algoritmust.</p> <p>Céлом annak megállapítása, hogy a pénzügyi kultúra összetevői között milyen kölcsönhatások és ok-okozati összefüggések mutathatók ki.</p>
IV.	<p>A <i>pandémia</i> előtt és a járványhelyzetben kapott válaszok összehasonlításával feltárom a két időpontra jellemző állapotok hasonlóságait és különbségeit.</p> <p>Céлом az egyes csoportokban bekövetkezett változások mértékének és irányának kimutatása és összehasonlítása.</p>
V.	<p>Összehasonlítom a két lekérdezés során kapott válaszokat országonként és a minta demográfiai jellemzői alapján képzett csoportok szerint is, elsősorban a változásra fókuszálva, de a hasonlóságokra is kitérve.</p> <p>A kérdéskörön belül vizsgálom, hogy változtatott-e a vírushelyzet a pénzügyi ismeretek és a pénzügyi tudatosság szintjén a felsőoktatási hallgatók között, és hogy ez a változás az egyes hallgatói csoportokat milyen mértékben érintette.</p> <p>Elemzem, hogy a készpénzmentes pénzügyi szolgáltatások igénybevételének gyakorisága hogyan változott a vírushelyzet hatására a vizsgált csoportokban.</p> <p>Áttekintem, milyen mértékben hatott a járványhelyzet és az ehhez kapcsolódó korlátozások bevezetése és fenntartása a hallgatók anyagi biztonságérzetére és általános stresszérzetére.</p>

Forrás: saját kutatás

3. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az 1980-as évek végétől számos olyan tanulmány készült, amelyek a pénzügyi ismereteket és a pénzügyi műveltséget vizsgálják. DANES és HIRA (1987) a hitelkártya használatot, a biztosításokat, a személyi kölcsönöket vizsgálta, CHEN és VOLPE (1998) amerikai egyetemek hallgatói között készített pénzügyi műveltségi felmérést. Megállapították, hogy a 30 évnél fiatalabb, munkatapasztalat nélküli, nem gazdasági női hallgatók rendelkeznek a legalacsonyabb szintű ismeretekkel. Ezek a kevesebb tudással rendelkező hallgatók nagyobb valószínűséggel hoznak hibás döntéseket.

BEAL és DELPACHITRA (2003) az ausztrál felsőoktatási hallgatók pénzügyi műveltségét mérve megállapította, hogy az egyetemi hallgatók nem jártasak pénzügyi kérdésekben és a megfelelő készségekkel sem rendelkeznek. Eredményeik szerint a magasabb pénzügyi műveltségi pontszámmal rendelkező hallgatók nagyobb valószínűséggel férfiak, nagyobb munkatapasztalattal és magasabb jövedelemmel rendelkeznek. Azt is kimutatták, hogy a pénzügyi műveltség szintje javul a munkatapasztalat és a jövedelem függvényében.

LUSARDI és munkatársai (2009) a fiatal felnőttek pénzügyi műveltségét vizsgálták. Kimutatták, hogy a pénzügyi műveltség szintje általánosan alacsony; a fiatal felnőttek kevesebb mint egyharmada rendelkezik alapszintű ismeretekkel például a kamatlábakról, az inflációról és a kockázatok diverzifikációjáról. Külföldi (WILLIS 2011a, 2011b) és hazai (NEM MEGTANULNI, MEGÉRTENI... 2015) szakértők egyaránt komoly kétségeket vetettek fel a pénzügyi ismeretek magyar és nemzetközi oktatásával kapcsolatban.

A pénzügyi műveltség része a pénzügyi attitűd, azaz az egyénnek a pénzhez és a pénzügyekhez fűződő viszonya (NÉMETH et al. 2017), ami a pénzügyi viselkedés motivációs tényezőjét jelenti. Hazai attitűdmérésre is sor került (ZSÓTÉR et al. 2015), ebben a szerzők három attitűd-típust írtak le: az önmagukat tudatosnak tartókat, a rövid távra tervezőket és azokat akik valóban tudatosan tudnak döntéseket hozni.

Hazai kutatók, mint LUKSANDER és munkatársai (2014) megállapították, hogy a középfokú pénzügyi képzés pozitív hatást gyakorol a későbbi pénzügyi tudásra, a gyakorlati készségekre viszont egyáltalán nem. Pedig a pénzügyi ismeretek jelentősége a modern banki szolgáltatások megfelelő használatának elsajátításához is fontossá vált (SUSANTI – HARDINI – BAHTIAR 2020). Megfelelő színvonalú ismeretek megkönnyítik a kockázatok hatékony kezelését és segíti ezzel számos buktató elkerülését (VENKATARAMAN – VENTATESAN 2018). Bár a pénzügyi intelligencia és az iskolai végzettség szintje közötti kapcsolat kimutatható, több tanulmány bizonyítja azt is, hogy sokszor a magasabb képzettségűek sem képesek a számukra megfelelő pénzügyi döntések meghozatalára, például a nyugdíj-előtakarékosság vagy a megfelelő befektetés kiválasztása során (KOSSEV 2020). A pénzügyi műveltség ugyanakkor növelheti a pénzügyi stressz kezelésének képességét.

A kérdés gyakorlati jelentősége a 2008-as pénzügyi krízis alatt vált fontossá, amikor fogyasztók milliói döbbsentek rá a pénzügyek menedzselésének szükségességére. A pénzügyi műveltség hiánya ráadásul nemcsak egyedi vagy családi tragédiákat okozhat, de gazdasági válságokat is, mint 2008-ban a bedőlt hitelekkel induló világválságot – ahogyan ezt a *Standard & Poor's* pénzügyi tudatosságot vizsgáló felmérése mutatja (KLAPPER – LUSARDI 2020). A válság egyben arra is ráirányította a figyelmet, hogy a megfelelő pénzügyi ismeretek hiánya a pénzügyi sérülékenység egyik legfőbb oka. Ez a veszély nemcsak az idősebbeket fenyegeti, hanem a modernebb oktatási rendszerből kikerülő fiatalabb korosztályt is (NÉMETH et al. 2017), ez tény pedig felhívja a figyelmet a pénzügyi ismeretek tanításának és átadásának fontosságára a formális tanulás keretei között is. Mindezt kiegészítem még azzal is, hogy a fiatalok pénzügyi kultúrájának vizsgálatakor a pénzügyi tudásnak, magatartásnak és attitűdöknek egyaránt érdemes figyelmet szentelni (ATKINSON – MESSY 2011).

Kutatásom kezdetén, a szakirodalom áttekintése után öt hipotézist fogalmaztam meg.

- H1: A magyar és külföldi felsőoktatásban közgazdászhallgatók pénzügyi kultúra terén jobban teljesítenek, pénzügyi biztonságérzetük magasabb a más szakokon tanuló hallgatókénál.
- H2: A pénzügyi ismeretek és tudatosság terén demográfiai változók és országok szerint is eltérések mutathatók ki.
- H3: A pénzügyi kultúra összetevői között kölcsönhatás van. Az egyes összetevők egyéni szintje alapján a hallgatók tipizálhatók és csoportokba sorolhatók.
- H4: A világvárvány hatására felértékelődött a pénzügyi ismeretek fontossága a felsőoktatási hallgatók körében és növekedett pénzügyi tudatosságuk is.
- H5: A járvány következtében a nem gazdasági hallgatók pénzügyi biztonságérzete nagyobb mértékben csökkent, mint a közgazdászhallgatóké.

Kutatásom végső fő céljaként azt tűztem ki, hogy kimutassam a pénzügyi ismeretek fontosságának felértékelődését a krízishelyzetekben és jelentőségét a felmerülő problémák megoldásában. Ebből a célból összehasonlítottam hazai és külföldi felsőoktatásban a közgazdász- és nem gazdasági hallgatók pénzügyi tudását, viselkedését és attitűdjét egymással, illetve a világvárvány első hulláma előtt és után.

4. ANYAG ÉS MÓDSZER

4.1. A minta

Mivel kutatási céloom alapvetően a felsőoktatási hallgatók pénzügyi műveltségének és aktivitásának felmérése volt, a kérdőíves kvantitatív attitűdkutatás módszerét választottam. Mintaként jelentős méretű válaszadói csoportot céloztam meg, több magyarországi és külföldi egyetem hallgatóit. Voltak közöttük közgazdászhallgatók és nem gazdasági hallgatók is. A válaszadók a 2. táblázatban látható egyetemek hallgatói közül kerültek ki.

2. táblázat: A vizsgálatba bevont egyetemek

Hazai egyetemek	
EKE	Eszterházy Károly Egyetem – Eger
METU	Budapesti Metropolitan Egyetem
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem – Budapest
BGE	Budapesti Gazdasági Egyetem
PTE	Pécsi Tudományegyetem
Külföldi egyetemek	
<i>WU</i>	<i>Wirtschaftsuniversität Wien</i> (Bécsi Gazdasági és Üzleti Egyetem)
<i>EUBA</i>	<i>Ekonomická univerzita v Bratislave</i> (Pozsonyi Közgazdasági Egyetem)

Forrás: saját kutatás

A vizsgálat összesen hét egyetem hét karának hallgatóira terjedt ki. Az elemzés nem magára a hét karra, hanem csak azok programjaira összpontosított, amelyeket jellegzetességeik alapján önkényesen három képzési területbe soroltam: gazdasági; jogi; és bölcsészettudomány, pedagógusképzés és művészet együttvéve (a továbbiakban: bölcsész–pedagógus–művészeti). Mindkét évben ugyanazt a kérdőívet kérdeztem le változatlanul. 2019-ben összesen 1 549-en töltötték ki, míg 2020-ban 1 712-en. A nemek megoszlása mindkét évben hasonlóan alakult, a nők és férfiak aránya megközelítőleg 2:3. Életkor szerint a két felmérés megoszlása nagyon hasonlít egymáshoz, minimális eltérés látható a 23. életévüket betöltötték arányában. Ők az első mintában némileg kevesebben képviseltetik magukat, mint a második adatfelvételben. Valamivel kisebb arányban kerültek a mintába 2020-ban a fővárosi lakosok, és valamivel többen a városi agglomerációk és a falvak lakói, de ez nem okozott számottevő arányeltolódást, ezért a két minta összehasonlítható maradt.

A nappali, illetve levelező tanrend szerint tanuló hallgatók aránya is hasonló volt a két felmérés időpontjában. Megközelítőleg 80% volt a nappalis hallgatók aránya és 20% a levelező hallgatóké. Vizsgáltam a minta összetételét abból a szemszögből is, hogy válaszadóim közül hányan vannak azok, akik csak egyetemi tanulmányaikat folytatják és hányan vannak az egyetem mellett munkát is vállalók. A csak tanuló hallgatók aránya mindkét évben 80% körüli volt. A tanulmányai mellett dolgozó 20%-ból 15% szellemi, 5% pedig fizikai munkát végez. A munkavégzőket differenciáltam aszerint is, hogy milyen beosztásban dolgoznak tanulmányaik mellett. Eszerint megkülönböztettem beosztottakat, közép- és felsővezetőket. Külön kategóriát hoztam létre továbbá a vállalkozóké, ide azok kerültek, akiknek saját vállalkozásuk van vagy vállalkozás ügyvezetőjeként dolgoznak. Az egyes kategóriák aránya a két felmérés során hasonló megoszlású volt.

4.2. Kutatási módszer

A módszertanra vonatkozó szakirodalom áttekintése után az offline kérdőíves módszert választottam, mivel ennél kisebb torzító hatásra és magasabb válaszarányra számítottam, mint az online formánál. Várakozásom teljesült: 92%-os válaszarányt sikerült elérnem. A kérdőív összeállításakor a zárt kérdések alkalmazása mellett döntöttem, csupán az életkorra vonatkozó kérdés volt kivétel. A zárt kérdések kialakítását az ezette szükségessé, hogy kvantitatív kutatást végeztem. Ehhez pedig szükséges a kapott adatok statisztikai kódolhatósága és feldolgozása. A válaszok differenciált megadhatóságát és későbbi mérhetőségét *Likert*-skála alkalmazásával biztosítottam.

Kérdőívem a minta demográfiai leírására szolgáló kérdésekkel indul, majd a további kérdéseket alapvetően három csoportra osztottam: egy pénzügyi ismereteket felmérő, valamint egy pénzügyi szokásokat, illetve egy pénzügyi attitűdöt vizsgáló kérdéssorra. Ezeket a kérdéssorok a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, a továbbiakban: *OECD*) által is használt metodikának megfelelően hoztam létre, de az egyes csoportokban nem az *OECD*-kérdőív kérdéseit tettem fel, hanem a szakirodalom alapján kialakított saját kérdéseket. A pénzügyi ismereteket 32 kérdés, illetve állítás segítségével mértem fel. A pénzügyi viselkedés vizsgálatára 18, az attitűd elemzésére pedig 15 kérdést/állítást használtam. Ezeket a kérdéseket nem külön blokkban helyeztem el, hanem vegyesen szerepeltek a kitöltendő kérdőívben. A három fő kérdéscsoportot egy pénzügyi biztonságérzetre és egy, a felsőoktatási hallgatók általános szorongásszintjére kialakított negyedik és ötödik kérdéscsoporttal bővítettem, ezeket viszont egy-egy blokkba csoportosítva helyeztem el a kérdőív végén.

A demográfiai leíráshoz részben a statisztikai elemzésekben elterjedt jellemzőket használtam (nem, életkor, lakóhely), másrészt a jelen kutatásomban releváns elemeket (melyik egyetemen, annak melyik szakán tanul, hányadik évet végzi, nappali vagy részidős képzésre jár-e, dolgozik-e a tanulás mellett vagy sem) is a demográfiai jellemzők közé soroltam. A pénzügyi ismeretek felmérésére a mindennapi étellel kapcsolatos kérdések közül válogattam. A pénzügyi tudatossággal kapcsolatban két fókuszú kérdéskört állítottam össze. Rákérdeztem arra, hogy ki milyen pénzügyi eszközökkel rendelkezik és milyen szolgáltatásokat vesz igénybe, illetve arra, hogy milyen gyakorisággal használja ezeket. E kérdéscsoport összeállításakor a nemzetközi szakirodalmat használtam mintaként. A kérdések a kérdőív véglegesítését megelőző pilot-teszt eredményei alapján nyerték el végleges formájukat.

Az összegyűjtött adatok rögzítésére és kódolására *Microsoft Excel 365* (a továbbiakban: *Excel*) táblázatkezelőt használtam. Az adatok tisztítását nagyobb adatbázisok esetén az *R* programozási nyelvre létrehozott integrált fejlesztői környezet (*Integrated Development Environment – IDE*), az *RStudio 1.3.1093*-t segítségével végeztem. A statisztikai feldolgozás során a már említett *Excel*, illetve *IBM SPSS Statistics 26* szoftvert alkalmaztam. Az útmodellek készítésénél az *IBM SPSS 24.* verziószámú *Amos* programmodulja segítette munkámat.

Az összehasonlító statisztikai vizsgálatokat bevett statisztikai módszerekkel, *t*-teszttel, varianciaanalízissel (*analysis of variance – ANOVA*), *Mann–Whitney*-próbával, illetve *Kruskal–Wallis H-próbával* végeztem. Több csoport összehasonlításakor *post hoc* tesztek (*Bonferroni*-korrekció alkalmazásával) futtattam, hogy kiderüljön, hogy a csoport-párok jelentősen különböznek-e egymástól. A változók csoportosításának érvényességét *Cronbach-alfa* használatával teszteltem, amely arról ad információt, hogy a változók valójában azt a jelenséget mérik-e, amit szeretnénk. Átlagolással, összegzéssel és az ezeket követő normalizálással saját indexeket is létrehoztam a pénzügyi ismeretek, viselkedés és attitűd jellemzésére, melyek értéke a 0–1 közötti tartományba esik. Az indexek és a nominális változók (nem, lakóhely, családi állapot) közötti kapcsolatokat *Spearman*-féle, az indexek és skála jellegű változók (pl. életkor) kapcsolatát pedig *Pearson*-korrelációval mértem fel. A nominális változók esetén az összefüggéseket kereszttáblákkal, a demográfiai és minőségi változók hatásait kovarianciaanalízissel (*analysis of covariance – ANCOVA*) készített általános lineáris modellben (*general linear model – GLM*) elemeztem. A pénzügyi ismeretek és aktivitás összehasonlítására is korrelációs és kétmintás tesztek használtam.

Klaszteranalízissel azt vizsgáltam, hogy milyen csoportok képezhetők az alapján, hogy a pénzügyi szokásokra, magatartásra és attitűdökre vonatkozó kérdésekre kimutathatóan hasonló válaszokat adnak az egyes csoportba tartozók. Mivel a korreláció fennállása nem mutatja az ok-okozati összefüggéseket, ezek feltárására további vizsgálatot kellett végeztem. Azonban a szokott eljárások közül a *Simon*-módszer a minta mérete, a *Granger*-teszt a hosszabb idősorok hiánya miatt nem alkalmazható. Olyan technikát kellett tehát találnom, ami lehetővé teszi annak elemzését, hogy a magasabb szintű pénzügyi ismeretek valóban okai-e a tudatosabb pénzügyi magatartásnak. Ehhez végül a döntési fák módszerét választottam, ami nemcsak osztályozásra, hanem előrejelzésre is alkalmas.

5. EREDMÉNYEK ÉS AZOK MEGBESZÉLÉSE

Az eredmények ismertetését az *OECD*-metodika pénzügyikultúra-pillérei mentén strukturálom. Az egyes pilléreken belül ismertetem a regressziós modellek, a klaszterelemzés és a *khi*-négyzet (χ^2) automatikus interakciódetektálás (*chi-square Automatic interaction detector*, a továbbiakban: *CHAID*) (döntési fa) eredményeit is. Ezáltal reményeim szerint sikerül átfogó képet adnom az általam vizsgált kérdéskörrel.

5.1. Pénzügyi biztonság

Tekintettel arra, hogy a vizsgálat fő célját a környezeti krízisekben meghozandó döntésekre fókuszáltam, az eredmények közül is a pénzügyi biztonságérzet kapott elsődleges szerepet. Erre a legnagyobb hatást eredményeim alapján az idő múlása gyakorolta. Az összes többi változó hatása jóval gyengébb volt az időénél. Ennek alapján kijelenthetem, hogy az egyetemi hallgatók szignifikánsan bizonytalanabbnak érezték a helyzetüket. Mivel a felmérés éve és a szak között nem volt kimutatható szignifikáns kapcsolat, a romló pénzügyi biztonságérzet általános, minden válaszadót érintő jelenség. Beosztás alapján viszont találtam eltéréseket. Az egyetem mellett dolgozó hallgatók biztonságérzete nagyobb mértékben csökkent a csak diákokénál, különösen a vállalkozó egyetemisták biztonságérzete lett rosszabb, és az eltelt egy év alatt. A kvantitatív változók közül a pénzügyi ismeretek és az attitűd volt kimutatható hatással a biztonságérzetre, mindkét változó emelkedése csökkentette a biztonságérzetet. E két változó közül elsősorban az ismeretek szerepe bizonyult fontosnak, mivel az útmodellek alapján az attitűd hatása nem érvényesült kimutatható szinten.

Érdekesen alakult az életkor és a biztonságérzet kapcsolata. A világjárvány előtt az idősebbek látták fenyegetőbbnek a helyzetüket, ami nagyobb tudásukkal és tapasztalatukkal magyarázható, hiszen ezáltal látják át jobban a helyzetüket. A járvány első hulláma utáni lekérdezésben azonban fordított eredmény született, azaz a fiatalabbak biztonságérzete volt rosszabb. A jelenség magyarázataként valószínűsítem, hogy a környezeti változások okozta bizonytalanság ereje olyan jelentős hatással volt a fiatalabb válaszadókra, hogy emiatt – éppen tapasztalatlanságuk és kisebb tudásuk következtében – kevésbé látták a kiutat és emiatt fokozottabbnak érezték a fenyegetést, mint tapasztaltabb és némileg higgadtabbnak tekinthető idősebb társaik. Az életkornak ezt a szerepét tovább árnyalják az útmodellek. Ezekben mind a közgazdász, mind a nem gazdasági hallgatók esetében azt az eredményt kaptam, hogy az életkor indirekt úton, a pénzügyi tudás szintjének

alakulásán keresztül hat a biztonságérzetre. Ezt az indirekt hatást a járványhelyzet módosíthatja, ennek hatása a pénzügyi biztonságra azonos mértékben negatív, azaz ez a megfigyelés is megerősíti azt az általános tézisémet, hogy a krízis mindenkit egyformán fenyeget. Bár az útmodellekbe a korrelációvizsgálat alapján nem került be ez a változó, a lineáris modellek azt is mutatják, hogy az egyetemen végzett szak is befolyásolja a pénzügyi biztonság érzetét. A bölcsész–pedagógus–művészeti hallgatók csoportja ugyanis kimutathatóan nagyobb biztonságban érezte magát, mint a közgazdász- és a joghallgatók. Ez a megállapítás arra utal, hogy a szak indirekt módon, a pénzügyi ismeretek szintjén keresztül fejt ki a biztonságérzetet befolyásoló hatását. Az alacsonyabb tudásszinttel járó magasabb biztonságérzet magyarázataként kézenfekvő módon ajánlja magát a „boldog tudatlanság” közhelye. Valójában inkább arról van szó, hogy kevesebb tudás kevésbé mutatja a hiányosságokat is, ezért kisebb a veszélyérzet. Ez azonban egyáltalán nem vezet boldogabb élethez, hiszen a fenyegetés attól még valós, hogy a fenyegetettnek nincs tudomása annak fennállásáról. Ez utóbbi gondolat is a több tudás szükségességét támasztja alá.

A klaszterelemzés során létrehozott öt klaszter szignifikánsan eltérő pénzügyi biztonsággal is jellemezhető. A legnagyobb biztonságban a „visszahúzódók” érzik magukat (vagy legalábbis ezt állítják, hogy ne kelljen foglalkozniuk a pénzügyekkel). Ők azok, akikre a pénzügyi tudás, viselkedés és attitűd területén is a legalacsonyabb teljesítmény jellemző. A „fontos a pénzügy...” és a „középutas” klaszterek pénzügyi biztonságérzete alacsonyabb a visszahúzódókénál, de e két csoport között nincs szignifikáns különbség. E két utóbbi csoporttal gyakorlatilag megegyezik a „tudtam, megtettem” klaszterbe tartozók pénzügyi biztonságérzete is. Ezt a három azonos biztonságérzettel rendelkező csoportot összehasonlítva egymással megállapítható, hogy az attitűd nem játszik szerepet a pénzügyi biztonságérzet szintjének alakulásában. Ugyanis ezek a csoportok éppen attitűdjük szerint egymástól teljesen különböznek. Az is megfigyelhető, hogy a pénzügyi ismeretek szintje viszont fordítottan arányos a pénzügyi biztonságérzet erősségével. A „visszahúzódók” és a „tudtam, megtettem” klaszterekben gyakorlatilag azonos a nemek aránya. A „fontos a pénzügy...” klaszter, a „középutasok” és a „tudatos tettekre készek” között valamivel több a férfi. Ez az eredmény arra utal, hogy a férfiak jellemzően közepes vagy annál alacsonyabb biztonságérzettel rendelkeznek, a nők között viszont az alacsony, a közepes és a magas biztonságérzeti szint is megtalálható. Úgy tűnik tehát, hogy még mai is él az a klasszikus sztereotípa, amely szerint a férfi feladata az élet anyagi feltételeinek megteremtése, ezért a férfiak aggódnak inkább saját és családjuk pénzügyi biztonsága miatt. A nők esetében viszont a modern női szerep része az önmagáról gondoskodás is, ezért a nők között a biztonságérzet minden szintje megfigyelhető. Külön klaszterelemzéssel vizsgáltam a

közgazdászhallgatók csoportját is. A pénzügyi biztonságérzet mértéke és eltérései teljesen megegyeznek a teljes mintában tapasztaltakkal. Az egyetlen eltérés, hogy a női és férfi hallgatók közötti eltérés a közgazdászhallgatók körében már nem mutatható ki klaszterszinten. Ebből is látszik, hogy a másik két tudományterület esetében jellemző inkább az a tendencia, amely a nemek közötti eltérést okozta korábban. Azaz a közgazdászhallgatók esetében nem tudtam kimutatni, hogy akár a nőkre, akár a férfiakra jellemző lenne bármelyik klaszter.

A pénzügyi attitűd gyenge hatását nemcsak a lineáris modellek mutatják, hanem az útmodellek is. Ezekből ugyanis egyértelműen kiderül, hogy az attitűd csak a közgazdászhallgatók esetében fejt ki szignifikáns hatást a pénzügyi biztonságérzetre, a bölcsész–pedagógus–művészeti szakok diákjainál ilyen hatás nem mutatható ki.

5.2. Pénzügyi ismeretek

A pénzügyi ismeretek szintje a fenti megállapítások alapján kulcsfontosságú. Ez azért is kiemelt kérdés, mert a hazai oktatási rendszerben a kompetencia-alapú megközelítés nagy jelentőséget tulajdonít a gazdasági elméleti és gyakorlati ismeretek oktatásának. Mivel ez az állítás már a szakirodalmi elemzések alapján is erősen valószínűsíthető volt, kérdőívemben is kiemelt jelentőséget kapott a pénzügyi ismeretek felmérése. Az erre vonatkozó kérdések száma szinte pontosan annyi, mint a viselkedést és az attitűdöt vizsgáló kérdéseké összesen. A pénzügyi ismereteket számos változó befolyásolja, közülük legjelentősebb a felmérés éve és a képzés, sőt e kettő interakciója ugyancsak szignifikáns hatásúnak bizonyult. Ez utóbbit az okozta, hogy a közgazdász- és joghallgatók pénzügyi tudása nemcsak szignifikánsan jobb a bölcsész–pedagógus–művészeti szakosokénál, de szignifikánsan nőtt is a két vizsgálati időpont között. Ugyanez a növekedés viszont a bölcsész–pedagógus–művész hallgatók között nem volt kimutatható. Ez a megállapítás igazolja, hogy egy nem gazdaságorientált felsőoktatási képzés tanrendje nem nyújt elegendő gazdasági ismeretet a majdani döntéshozatalhoz. Nem szerepelt viszont a tudást befolyásoló tényezők között az ország, ami azt jelzi, hogy a magyar felsőoktatás a gazdasági képzési területén nincs lemaradva sem Szlovákiától, sem Ausztriától. Némileg árnyalja azonban ezt a megállapítást, hogy a két lekérdezés között eltelt egy évben csak az osztrák és a magyar hallgatók tudása nőtt szignifikáns mértékben, míg a szlovák hallgatókról ez nem mondható el. Ugyanakkor még egyszer felhívom a figyelmet arra, hogy az ország hatása a pénzügyi ismeretekre nem bizonyult szignifikánsnak. A képzés és az ország szerepét klaszterenként megvizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy a pénzügyi

ismeretek terén eltérések mutathatók ki. A legmagasabb tudásszinttel rendelkező két klaszter a „tudatos tette készeké” és a „tudtam, megtettem” csoportba tartozóké. E két csoport együttes előfordulása Ausztriában a legmagasabb (40%), míg a magyar és a szlovák mintában közel azonos mértékben kevesebb (30%), a fentebb tárgyalt modell-eredmények alapján azonban az eltérés nem szignifikáns. Hasonló arányok figyelhetők meg képzésterület szerint: a közgazdász- és joghallgatók között ez a tudásszint közel 40%-ban, míg a bölcsész–pedagógus–művészeti szakok hallgatói között csak 15%-ban figyelhető meg.

A tanulmányi rendszer (munkarend) viszont fontos meghatározó tényező. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a levelező hallgatók tudásszintje szignifikánsan magasabb nappali tagozatos társaikénál. Ennek egyik lehetséges magyarázata az a gyakorlati tapasztalat-többlet, amelyre a tanulás mellett dolgozók szert tesznek. Az ismeretek növekedése viszont csak a nappali tagozatra járók körében volt szignifikáns szintű. Ez az eredmény ismételtén alátámasztja azt az állítást, hogy a nappali rendszerű felsőoktatás fontos – ha nem a legfontosabb – forrása és egyben utolsó lehetősége a szervezett oktatás keretében az ismeretek átadásának. Pozitív hatású a pénzügyi tudásra az attitűd is: a pénzügyek iránti nagyobb érdeklődés a pénzügyi ismeretek megszerzésére is jobban motivál. Ugyanilyen hatással van a tudásszintre a pénzügyi viselkedés-aktivitás is. Azaz a pénzügyekben aktívabbakra több tudás „ragad”, bár ez inkább tapasztalat formájában jelenik meg – ám ez sem lebecsülendő.

A pénzügyi ismeretek szintje tehát számtalan tényezőtől függ, amit az is mutat, hogy a vizsgált tényezőkkel is csak kevéssel több mint egy harmadát sikerült megmagyarázni ezen mutató varianciájának. Leginkább a szak, az életkor és a pénzügyi viselkedés magyarázza a pénzügyi ismeretek szintjét. „A gyakorlat teszi a mestert” szólás több szempontból is bebizonyosodott, hiszen aki közelebb érzi magához a pénzügyeket, és aktív is az élet ezen területén, az magas szintű ismeretekkel is rendelkezik. A pénzügyi attitűd és viselkedés hatása a tudásra pozitív, azaz valaki minél tudatosabb a pénzügyei területén, és minél inkább él az ilyen lehetőségekkel, annál magasabb szintűek a pénzügyi ismeretei.

5.3. Pénzügyi attitűd

A pénzügyi viselkedés az *OECD* metodikájában és saját kérdőíves vizsgálatomban is fontos szerepet kapott. Az egy év alatt bekövetkezett változás nem nagy, de szignifikáns. Ez azt jelzi, hogy a vírushelyzet „aktivizáló” hatással volt mindenkire. A vizsgált szakok közül a joghallgatók

voltak a legélénkebbek, őket követték a közgazdászhallgatók, végül a sort a bölcsész–pedagógus–művészeti szakok diákjai zárják. A levelező munkarendű hallgatók nagyobb mértékben vesznek részt a pénzügyi életben, és több területen aktívak más szakokra járó társaikhoz képest.

A pénzügyi ismeretek hatása is szignifikáns és arra utal, hogy a nagyobb tudás az ismeretek gyakorlati felhasználását is elősegíti. Ugyanerre utal, hogy az ismeretek terén is jobban teljesítő levelező hallgatók aktívabbak pénzügyileg, mint nappali tanrenden tanuló társaik. Tehát a nagyobb tudás növeli a pénzügyi aktivitást, ami az új tapasztalatok révén több ismerethez vezet, ami növeli az aktivitást, és így tovább. Így egy látszólag öngerjesztő (*reverberációs*) mechanizmushoz jutottunk. Ám szinte bizonyos, hogy nem erről van szó. Ha fizikusként írnám ezt a dolgot úgy fogalmaznék: *perpetuum mobile* nem lehetséges. Ha biológusként, akkor pedig azt mondanám, minden populáció korlátlanul tűnő növekedése is behatárolt. Ha pedig filozófus, akkor azt mondanám: eldönthetetlen, hogy a tyúk volt előbb vagy a tojás. Jelen esetben a látszólag paradox eredményt azzal magyarázom, hogy a korreláció fennállása nem azonos az oksági kapcsolattal. Ezért itt sem lehet megmondani a rendelkezésre álló információk alapján, hogy a két változó közül melyik az ok és melyik az okozat.

Mivel sem elegendően nagy minta, sem hosszú idősor nem állt rendelkezésemre az oksági tesztek elvégzéséhez, a döntési fáknál is alkalmazott elágaztató módszert (*CHAID* algoritmus) használtam az oksági viszonyok vizsgálatára. Természetesen a döntési fa elsődleges felhasználása nem az okságkutatás, ezért az így kapott eredményeim is korlátozottak és csak néhány következtetés levonására nyújtottak lehetőséget, ezekre a pénzügyi attitűddel kapcsolatos eredmények kapcsán még visszatérek.

A 2020-as évben jelent meg a viselkedést befolyásoló tényezők között szignifikáns hatású változóként a járványhelyzet miatti magasabb fokú stressz, ami természetesen csökkentette a pénzügyi aktivitást. Ez azonban nem volt annyira erőteljes hatás, mert a csökkenés szignifikáns volt ugyan, de mértékét tekintve nem volt jelentős.

A pénzügyi viselkedés volt az útmodellek magyarázott változója is. Az országokról készült útmodellek között az egyetlen közös pont, hogy a pénzügyi tudás többé-kevésbé egyforma, szignifikáns pozitív hatással van a viselkedésre. Ezt mindhárom országban sikerült kimutatnom, de a többi változó hatása már eltérő. A tudás szintjén kívül Magyarországon az életkor és a járvány kiváltotta stressz, Ausztriában csak az attitűd, Szlovákiában pedig az attitűd és a járványhelyzet gyakorolt szignifikáns direkt hatást a pénzügyi viselkedésre. A teljes hatásokat figyelembe véve Magyarország esetében az ismeretek és az életkor szerepe döntő, a többi változó hatása ezeknél kisebb

mértékű. Ausztria útmodelljében szintén az ismeretek és az életkor hat leginkább, de itt az életkor hatása már jóval gyengébb, mint Magyarországon. Szlovákiában pedig az ismeretek szintje mellett a járvány hatása volt jelentősebb befolyásoló tényező.

A szakok modelljében is hasonlóságok és lényeges eltérések egyaránt megfigyelhetők. A közgazdászhallgatók között az ismeretek, az életkor és az attitűd gyakorolta a legerőteljesebb hatást a viselkedésre. A bölcsész–pedagógus–művész szakokon az ismeretek és az életkor mellett a járványhelyzet hatása volt szignifikáns, a joghallgatók között pedig egyetlen változó sem fejt ki szignifikáns hatást a pénzügyi viselkedésre.

Az egyetemi szakok esetében tehát egyöntetűen megfigyelhető az a tendencia, hogy a világjárvány negatívan befolyásolta az egyetemi hallgatók pénzügyi biztonságérzetét. Fontos eltérés, hogy az életkor elsősorban a közgazdászhallgatók esetében fejtett ki negatív hatást pénzügyi attitűdre és pozitív hatást pedig a pénzügyi ismeretekre. A másik két szak hallgatói esetében ezek a tendenciák nem, vagy csak gyengébben érvényesültek. Az életkor hatása pénzügyi ismeretekre, továbbá a pénzügyi ismeretek pénzügyi attitűdre és viselkedésre gyakorolt hatása a közgazdászhallgatók esetében gyengébb, mint a bölcsész–pedagógus–művészeti szakos hallgatóknál. A vírushelyzet (egyébként pozitív) hatása a pénzügyi viselkedésre viszont csupán a bölcsész–pedagógus–művészeti szakos hallgatók esetében volt kimutatható.

5.4. Pénzügyi viselkedés

A pénzügyi attitűd azt méri, hogy valaki számára mennyire fontos a pénzügyi életben való részvétel, mennyire érzi közel magához a pénzügyekkel való foglalkozást és mutat céltudatosságot ezen a területen. Az összes modellezett változó közül ennek volt a legalacsonyabb a magyarázottsági hányada: mindössze 14,11%. Csak a szak, a tanulás mellett végzett munka és a pénzügyi tudás volt jelentős hatással az attitűd alakulására, a többi változó hatása egy nagyságrenddel gyengébb. A pénzügyek iránti érdeklődés a közgazdászhallgatók között a legnagyobb, tőlük nem sokkal maradnak el a jogászok, míg legkevesbé a bölcsész–pedagógus–művészeti szakok diákjai vonzódnak a pénzügyekhez. Szignifikáns változást, csökkenést azonban csak a joghallgatók körében okozott az eltelt egy év (a járványhelyzet), a többi szak hallgatóinak attitűdje nem változott lényegesen.

Az országok között Ausztria és Szlovákia esetén csökkent az érdeklődés, a foglalkozási csoportok között pedig az alábbi sorrendet tudtam felállítani: a legalacsonyabb pénzügyi attitűddel azok rendelkeznek, akik szellemi munkát

végeznek egyetemi tanulmányaik mellett, náluk szignifikánsan jobban vonzódnak a pénzügyekhez azok, akik fizikai munkát is végeznek hallgatói jogviszonyuk mellett, míg a legmagasabb pénzügyi attitűd azokat jellemzi, akik csupán egyetemi hallgatók és emellett nem dolgoznak. A kvantitatív változók hatása igen kicsi, közülük csupán a pénzügyi biztonság szerepét emelem ki. A pénzügyi attitűdre gyakorolt negatív hatása azt jelzi, hogy a biztonság kényelmessé tesz, tehát azok, akik a pénzügyi helyzetüket biztosnak érzik, kevésbé fognak érdeklődni az újabb pénzügyi ismeretek iránt.

Az útmodellek eredményei szerint az attitűdöt a vizsgált változók közül az életkor és a pénzügyi ismeretek szintje befolyásolja. Az életkor hatása negatív, azaz a korral a pénzügyek iránti érdeklődés csökken, amit azzal magyaráztam, hogy a sokasodó hétköznapi feladatok az időt is elveszik a pénzügyektől. Az életkor hatása azonban csak a közgazdászhallgatók esetében szignifikáns, a bölcsész–pedagógus–művészeti szakokon nem.

A klaszterelemzés során a klasztereket és a pénzügyi attitűd alapján hoztam létre. Ennek alapján öt jellemző hozzáállás-típust tudtam kimutatni a tudás-attitűd-viselkedés indexek kapcsolata alapján. Az öt csoport közül háromban ezen indexek értéke nagyjából azonos szintű a csoporton belül. A „tudatos tettere készek” esetében mindhárom indexérték magas, azaz az ő vonzódásuk a pénzügyekhez elméletileg is megalapozott, és tudásukat a gyakorlatban is alkalmazzák. A „középutasok” esetében mindhárom érték közepes szintű, ez a klaszter a legkiegyensúlyozottabb. A „visszahúzódók” csoportjában találjuk azokat az egyetemi hallgatókat, akik mindhárom klaszterképző ismérvt tekintetében nagyon alacsony átlaggal rendelkeznek. A legalacsonyabb tudás következtében „visszahúzódók”, ezért a pénzügyekben csak a minimálisan szükséges aktivitást mutatják és alacsony fontosságot is tulajdonítanak ennek a területnek. A két „szélső” klaszter abban tér el ettől a háromtól, hogy valamelyik indexérték eltér a többitől. A „fontos a pénzügy, de ennyi” típusban az attitűd kiemelkedő a tudáshoz és a viselkedéshez képest, azaz az ebbe a klaszterbe tartozók nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a pénzügyeknek, mint amekkora teljesítményt a tudásuk és az aktivitásuk alapján nyújtani tudnak. A „tudtam, megvettem” csoportban a legalacsonyabb az attitűd csoport közül. Ők azok az egyetemi hallgatók, akik viszonylag tájékozottak a pénzügyek területén, azonban nem tulajdonítanak ennek különleges fontosságot, „csupán” cselekednek. Az egyes klaszterek között nemek, ország, településtípus között nincs lényegi különbség.

Van azonban szignifikáns eltérés a tanrend szerint, mivel a nappali tagozatos hallgatók csaknem 40%-a számára „fontos a pénzügy, de ennyi”, míg a levelezős diákok között ugyanekkora arányban fordulnak elő a „középutasok”. Ez szintén azt az eredményemet erősíti, hogy a tapasztalat

szerepe jelentős a pénzügyi attitűd alakulásában. A „tudatos tetre készek” aránya viszont mindkét csoportban azonos, ami azt mutatja, hogy a „fontos a pénzügy, de ennyi” hozzáállás a gyakorlati tapasztalatok hatására legalább „középutasra”, sőt az esetek egy részében a „tudtam, megtettem” csoportba sorolja át a válaszadókat. Hasonló, 40% körüli arányban fordulnak elő a „középutasok” az egyetem mellett szellemi munkát vállaló közgazdászhallgatók között is, ami szintén a mindennapok tapasztalatának fontosságát mutatja. Közülük a csak egyetemi tanulmányokat folytatók között jóval több az „álmodozó”, azaz a „fontos a pénzügy, de ennyi” hozzáállású válaszadó és csupán 5% a realista, „tudtam, megtettem” szemléletű. Ezt a legutóbbi eredményt alátámasztja, hogy a beosztás szerinti megoszlásban a csak diákok között ugyanilyen eredmény született. Az egyetemi tanulmányaik mellett dolgozók közül a vállalkozók a leggyakorlatiasabbak: ebben a beosztási csoportban a legmagasabb a „tudatos tetre készek” és a „tudtam megtettem” attitűdöt képviselők aránya is, ez a két magatartás jellemző a vállalkozást is működtető közgazdászhallgatók csaknem felére, míg további közel egyharmaduk a „középutas” hozzáállást részesíti előnyben.

A képzés szerepének kiemelt jellegét erősíti meg a *CHAID* is, hiszen ennek első oszlása éppen eszerint történik. A közgazdász- és joghallgatók attitűdklaszter szerinti megoszlása nagyon hasonló a teljes mintához, amit az is magyaráz, hogy ezek a hallgatók 80%-ban reprezentáltak, míg a bölcsész–pedagógus–művészeti szakosok aránya 20%. A két csoport a „visszahúzódnók” és a „tudatos tetre készek” arányában különbözik: a közgazdász- és joghallgatók 2%-a „visszahúzódnó”, a bölcsész–pedagógus–művészeti szakosok csoportjában viszont közel minden negyedik hallgató ilyen. A „tudatos tetre készek” aránya a két csoportban viszont éppen fordított. Az életkor szerepe a nem gazdasági hallgatók között lényeges, ez az ő csoportjukban az első oszlás alapja. Ezek a hallgatók semmilyen speciális gazdasági képzettséggel nem rendelkeznek, ezért esetükben a tapasztalatot jelzi az életkor, igazolva a gyakorlat fontosságáról megfogalmazott állításomat. Az elágazási életkor a 23. életévnél van. Az ennél idősebbek között közel kétszeres a „középutasok” aránya és csak fele a „visszahúzódnóké”, mint a 23 év alattiak esetében. Ennek alapján úgy tűnik, a pénzügyi érettség nem a nagykorúsághoz, hanem inkább a diplomához (pontosabban a betöltött 23. évhez) kapcsolódik.

5.5. A közgazdászhallgatók pénzügyi preferenciái

A pénzügyi preferenciákkal kapcsolatban a közgazdászhallgatók részmintáját vizsgáltam. Kérdőívemben négy lehetőséget kínáltam preferenciaként, melyeket a szakirodalom áttekintése alapján fogalmaztam meg. A válaszok

között Legnagyobb arányban az időskori pénzügyi biztonságot szerepelt (38%), a gyermekek biztos pénzügyi jövőjét, valamint a magasabb jövedelmet 30–30% választotta. A jelenleginél jobb lakást, csak a hallgatók 2%-a jelölte meg elsődleges életszínvonal-indikátorként. Az egyes változók, mint magyarázó tényezők vizsgálata alapján az életszínvonal-preferenciák alakulását legnagyobb hatáserősséggel a felmérés éve (azaz a vírus okozta krízis) befolyásolta.

A világjárvány előtt a „magasabb jövedelem” és az „időskori pénzügyi biztonság” 40–40%-os arányával a két legnépszerűbb válasz volt, azonban a járványhelyzet hatására a „magasabb jövedelem” 21%-ra esett vissza, miközben helyét a „gyermekek biztos pénzügyi jövője” vette át 40%-os részesedéssel. A teljes mintában szignifikáns eltéréseket generáló változók (felmérés éve, ország, pénzügyi biztonságérzet, pénzügyi attitűd) egy-egy évet önállóan nézve már nem ilyen hatásúak. Mindez elsősorban abból adódik, hogy a teljes mintában szignifikáns összefüggést mutató változók értéke vagy megoszlása nagyban megváltozott 2019-ről (*prepandémia*) 2020-ra (*pandémia*). Tehát itt is megjelenik, az a felmérés évének moderáló hatása.

Mindkét időszakban szignifikánsan eltért országok szerint a válaszok megoszlása. A legnagyobb eltérés az osztrák válaszokban történt, ahol nulláról 45%-ra növekedett azoknak a hallgatóknak az aránya, akik a jobb életszínvonalat gyermekeik biztos pénzügyi jövőjével azonosították. Növekedés tapasztalható a magyar és a szlovák almintában is, ezekben közel másfélszeresére nőtt a gyermekeikről gondoskodni kívánók aránya. A pénzügyi biztonságérzet, a pénzügyi aktivitás és attitűd, a lakóhely típusa, a munkarend és a munkahelyi beosztás, mint csoportképző ismérvek nem mutattak szignifikáns preferenciaváltozást a két lekérdezés között eltelt egy évben.

A világjárvány hatására a nem mint csoportképző ismerv esetében ugyanazt a változást tapasztaltam, mint az országok szerinti csoportokban: a gyermekek biztos pénzügyi jövőjét válaszként jelölők aránya megnőtt. A férfiak között kétszer annyian (40%) választották ezt a lehetőséget, mint 2019-ben. A nők között még nagyobb a növekedés (16%-ról 41%-ra), sőt a nők által ezt az opciót legfontosabbnak tartók aránya magasabb lett a férfiakénál is. Általánosan elmondható tehát, hogy minden demográfiai csoportosításban a legjellemzőbb változás, hogy a világjárvány hatására a gyermekek jövőjének biztosítása került előtérbe (közel kétszeres arányú lett a járvány előtti évhez képest), míg a magas jövedelem fontossága ugyanilyen arányban csökkent. A regressziós modellek eredményeit finomító *CHAID*-algoritmusos vizsgálat alapján szintén a felmérés éve bizonyult az első, az ország a második legnagyobb hatáserősségű magyarázó változónak.

6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A pénzügyi ismeretek szintje a fenti megállapítások alapján kulcsfontosságú. Ez azért is kiemelt kérdés, mert a hazai oktatási rendszerben a kompetencia-alapú megközelítés nagy jelentőséget tulajdonít a gazdasági elméleti és gyakorlati ismeretek oktatásának. Mivel ez az állítás már a szakirodalmi elemzések alapján is erősen valószínűsíthető volt, kérdőívemben is kiemelt jelentőséget kapott a pénzügyi ismeretek felmérése. Az erre vonatkozó kérdések száma szinte pontosan annyi, mint a viselkedést és az attitűdöt vizsgáló kérdéseké összesen. A levonható következtetéseket annak alapján értékelem, hogy milyen mértékben igazolják vagy cáfolják a kutatásom elején megfogalmazott hipotéziseket.

Első hipotézisem a közgazdászhallgatók jobb teljesítményéről beigazolódt, de nemcsak ők, hanem a joghallgatók is hasonló eredményt értek el, szignifikánsan megelőzve a másik három képzésen tanulókat. A szak szerepének fontosságát igazolják a *CHAID*-algoritmusos vizsgálatok (döntési fák) is. Ezek megerősítik eredményeimet, mivel az algoritmus szerint is a pénzügyi tudás legfontosabb osztályképző ismerve az egyetemi szak, hiszen ez került az első oszlási pontba. A felmérés éve és a képzés, sőt e kettő interakciója ugyancsak szignifikáns hatással van a pénzügyi tudásra. Ez utóbbit az okozta, hogy a közgazdász- és a joghallgatók pénzügyi tudása nemcsak szignifikánsan jobb a bölcsész–pedagógus–művészeti szakosokénál, de szignifikánsan nőtt is a két vizsgálati időpont között. Ugyanez a növekedés viszont a bölcsész–pedagógus–művészeti szakos hallgatók között nem volt kimutatható. Ez a megállapítás igazolja, hogy egy nem gazdaságorientált felsőoktatási képzés tanrendje nem nyújt elegendő gazdasági ismeretet a majdani döntéshozatalhoz.

Második hipotézisem szerint a pénzügyi ismeretek és tudatosság szintje demográfiai jellemzők és országok szerint eltérő. Az ország szerepét nem sikerült minden kétséget kizáróan igazolni, mivel a pénzügyi teljesítményre csak gyenge hatással van. Az osztrák és szlovák mintában csak közgazdászhallgatók vannak, ezért külön megvizsgáltam a csak közgazdászhallgatókból álló részmintát. Ennek klaszterei szerint a magyar diákok ugyanúgy „tudatos tette készek”, vagy legalább „középutasok”, mint az osztrák vagy szlovák hallgatók, mivel a „visszahúzó” magyarok zöme bölcsész–pedagógus–művészeti szakokra jár. Ennek alapján azt a következtetést vontam le, hogy az ország (azaz a felsőoktatás rendszere) nem okoz lényeges eltérést a megszerezhető pénzügyi tudás szintjében és minőségében. Tovább erősíti az országnak, mint a pénzügyi ismeretek csoportképző ismervének viszonylag kis jelentőségét, hogy a döntési fának csupán a harmadik szintű oszlása, azaz a nappalis hallgatók csoportjában

történik ország szerint, de még itt is egy ágra kerültek az osztrák és a magyar hallgatók. A demográfiai változók közül az életkor és a tanulmányok mellett végzett munka hatása bizonyult jelentősnek, mindkettő a gyakorlati tapasztalatok növekedésén keresztül fejt ki hatását.

A közgazdász- és a joghallgatók nemcsak magasabb tudásszintet mutattak, hanem tudásuk nagyobb mértékben is növekedett, mint a bölcsész–pedagógus–művészeti szakosoknak. Ebben minden bizonnyal az is közrejátszik, hogy a vírushelyzet okozta nehézségek miatt fontosabbá váltak a pénzügyi ismeretek, ezért a közgazdász- és joghallgatók energiát fordítottak arra, hogy plusz tudáshoz jussanak. Ennek alapján harmadik hipotézisem, amely a pénzügyi tudás felértékelődését valószínűsítette, beigazolódott.

Negyedik hipotézisem szerint a járványhelyzet jobban rontja a nem gazdasági hallgatók pénzügyi biztonságérzetét. Ezt a feltevésemet nem sikerült igazolnom, ugyanis – bár a pénzügyi biztonságérzet mindenütt csökkent – a nem gazdasági hallgatók biztonságérzetét szignifikánsan magasabbnak találtam. Ennek a magyarázata, hogy a biztonságérzet szubjektív tényező. úgy tűnik, hogy minél többet tud valaki, annál inkább tisztában van a még meglévő hiányosságaival és az abból fakadó veszélyekkel. Ez viszont ahhoz vezet, hogy kevésbé érzi magát biztonságban, mint a témára kisebb rálátással rendelkező társai.

További fontos eredmény, hogy a közgazdászhallgatókra nem jellemző a „visszahúzó” attitűd. Eltérés van viszont közöttük aszerint, hogy nappali vagy levelező oktatásban tanulnak. Az előbbieket jellemző klasztere a „fontos a pénzügy, de ennyi”, illetve a „tudtam, megtettem”. Azaz a nappali tanrendű hallgatók számára vagy fontosak a pénzügyek, de nincs ezekhez elegendő tudásuk, vagy magas a pénzügyi ismereteik szintje, de ilyenkor nem jelentősebbek számukra a pénzügyek más problémákhoz képest. A levelezős hallgatók viszont inkább a „középutasok” vagy „tudatos tette készek”. Ez utóbbi eredmény ismét kiemeli a gyakorlati tapasztalatok fontosságát.

Mivel minden megszerzett tudás annyit ér, amennyi a gyakorlatban hasznosítható belőle, a pénzügyi viselkedést helyeztem elemzésem középpontjába és azt vizsgáltam, hogy milyen mértékben befolyásolja azt a pénzügyi tudás és attitűd, továbbá azt, hogy milyen egyéb tényezők vannak rá hatással. Modellemben az életkor, a vírushelyzet és az azzal járó stressz szerepelt lehetséges tényezőként, ez utóbbi azonban csak a nem gazdasági hallgatók pénzügyi viselkedésére van érzékelhető hatással. Ezek mindegyikének van közvetlen viselkedés-befolyásoló hatása, ám többségük indirekt úton is hat.

7. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

R1. A magyar felsőoktatás a gazdasági képzési területen nincs lemaradva a többi vizsgált országhoz képest.

Ez a megfigyelés logikus következménye annak az eredményemnek, hogy az országnak önmagában nincs szignifikáns szerepe a hallgatók pénzügyi tudásában tapasztalható különbségnek. Az 1. eredmény („R1”) természetesen nem azt jelenti, hogy a hazai gazdasági felsőoktatásban minden tökéletes, de jó kiindulási alap a további fejlődéshez. Különösen jelenhelyzetben, a koronavírus okozta világjárvány második hulláma előtt fontos problémáról van szó, ami új megközelítési módokat és további fejlesztéseket igényel a döntéshozóktól, valamint paradigmaváltást az oktatóktól és a hallgatóktól. Ez különösen fontos napjainkban, amikor az Ipar 4.0 és az ehhez kapcsolódó exponenciális tudományos-technikai fejlődés a pénzügyek területén is megjelenik. Olyan új pénzügyi megoldások válnak mindennapossá, mint a készpénzmentes fizetési módok, az interneten keresztül elérhető, illetve igénybe vett elektronikus banki, ún. internetbanki szolgáltatások (online banki ügyintézés), a mobiltelefonos alkalmazásokkal elérhető, illetve igénybe vett internetbanki, ún. mobilbanki szolgáltatások vagy a digitális üzleti modell szerint működő banki szolgáltatók (*Revolut, Transferwise*). Ezek használata, működésük mindennapok szintjén való megértése olyan gazdasági kompetenciákat igényel, amelyeket tanítani kell. Ezeket az ismereteket be kell építeni a gazdasági képzések folyamatosan aktualizálendő tartalmába is. A krízishelyzeti változás a nappali tanrendű hallgatók között vezetett a tudásszint nagyobb emelkedéséhez. Ez viszont egyértelműen arra utal, hogy az ismeretek bővítésének leghatékonyabb módja a nappali tagozatos felsőoktatási képzés. A feladat kiemelt fontosságát az a saját eredményem is jelzi, ami azt mutatja, hogy egy nem gazdaságorientált felsőoktatási képzés tanrendje nem nyújt elegendő gazdasági ismeretet a majdani döntéshozatalhoz. Ezt támasztja alá az az eredmény, amely szerint a közgazdászhallgatók az élet pénzügyi kihívásaira is sikeresebben válaszolnak. Látszólag ellentmond ennek az állításnak a 2. eredmény („R2”).

R2. A joghallgatók teljesítménye hasonlóan jó, mint a közgazdászhallgatóké.

Véleményem szerint azonban inkább alátámasztja hipotézisemet, hiszen a joghallgatók is magas szintű pénzügyi jogi képzésben részesültek. Azaz ők is magas tudásszintjüknek köszönhetően teljesítenek jól. A képzés tudományterülete tehát meghatározó a pénzügyi tudás alakulásában. Ebből azonban az is következik, hogy a képzések anyagának és módszerének kialakításakor differenciálni kell, azaz lényegesen más anyagot kell összeállítani a nem gazdasági hallgatók gazdaságismereti tantárgyai számára, mint a közgazdászhallgatók esetében. Nemcsak tartalmi, hanem módszertani különbségeket is értek a „más” alatt. Egy alapvetően humán beállítottságú és gondolkodásmódú hallgatóval ugyanis valószínűleg nem lesznek hatékonyak a reáltudományok gondolatmenetére épített tananyagok. A tanulás lényeges a pénzügyi érettség kialakulásában, de ennek folyamata hosszabb, mint a hagyományos felnőtté válásé. Ezt igazolja 3. eredményem („R3”).

R3. A pénzügyi érettség korhatára 23 év.

Az általános érettség elérése hagyományos ismereteink szerint a jogilag is elért nagykorúsággal korrelálva 18 éves kor környékén következik be. A vizsgált mintában azonban arra az eredményre tudunk következtetni, hogy a pénzügyi érettség elérésére nem 18 évesen, hanem később, nagyjából 23 éves kortól számíthatunk. A pénzügyi érettség bekövetkezéséhez ugyanis nélkülözhetetlen az a pénzügyi ismeret és tudás, amelyet a fiatalok a felsőoktatásban gyűjtenek össze – még akkor is, ha nem gazdasági szakon tanulnak. Az életkor jelentőségét az adja, hogy a korral együtt járó tapasztalat és higgadtabb habitus segíti a pénzügyi döntések racionálisabb meghozatalát. A felsőoktatásban megszerzett pénzügyi ismeretek fontosságát jelzi, hogy a szakirodalomban ismertetett megfigyelések szerint az alap- és középfokú oktatásban kapott pénzügyi tudás szintje semmilyen korrelációt nem mutat a későbbi életszakaszokban meghozott döntésekkel. Aminek persze elsősorban nem azt kell jelentenie számunkra, hogy a gazdasági ismeretek oktatása a felsőoktatásban elengedhetetlen, hanem inkább azt, hogy az általános- és középiskolai képzéseket megszervező döntéshozóknak el kéne kezdeniük a hatékony pénzügyi közoktatás megvalósítását. A folyamat megkezdődött: a Diákhitel Központ, a Magyar Bankszövetség és a MNB által 2008-ban közösen létrehozott Pénziránytű alapítvány, vagy az iskolai pénzhetek jól jelzik ezt a tényt. A pénzügyi érettség elérésével nemcsak a döntéshozatal képessége alakul ki, az attitűd is, amellyel az egyén felnőtt életszakasza indul. Ez az attitűd később a tapasztalatok hatására még változik, változhat, ahogyan ezt a 4. eredmény („R4”) is mutatja.

R4. A hallgatói pénzügyi attitűd válsághelyzet hatására bekövetkező változásának mértékét a tanulmányok mellett végzett munka jellege befolyásolja leginkább.

Elsősorban az a meghatározó, hogy végez-e munkát is a hallgató a tanulmányai mellett, vagy csak tanul. Másodsorban azok esetében, akik hallgatói státuszuk mellett dolgoznak is, elkülönülnek a szellemi és a fizikai munkát végzők. Legnagyobb mértékben a tanulás mellett szellemi foglalkozást is űző hallgatók vonzódása csökkent a pénzügyek iránt, a legkisebb visszalépés a csak tanulmányokat folytató hallgatókat jellemezte. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy munkájukkal és magánéletükkel kapcsolatban jóval több tényleges, tehát nem szimulációs jellegű gyakorlati feladatot kell megoldaniuk. Ezek a megoldások pedig nem érdemjegy elérését célozzák, hanem valódi tétjük van. A tudás mellett tehát a gyakorlati tapasztalat is erőteljes befolyásolója a pénzügyi viselkedésnek. Ezért az előbb említett felsőoktatási paradigmaváltás részeként célszerű összekapcsolni az elméleti tudást a gyakorlati készségekkel, például szimulációs játékok felhasználásával. A tapasztalatok forrásai a bővülő pénzügyi tudásnak is, ami érdekes kapcsolatot mutat a pénzügyi biztonságérzettel (5. eredmény – „R5”).

R5. A pénzügyi ismeretek szintjének növekedése is csökkenti a biztonságérzetet.

Ezzel az összefüggéssel a szakirodalomban nem találkoztam, ezért soroltam ezt is az új kutatási eredmények közé. Nem mond ugyanakkor ellent annak a 2. eredménynél tett megállapításomnak, hogy a nagyobb tudás növeli a pénzügyi biztonságot. Ott ugyanis a biztonságról magáról volt szó, míg ebben az jelen eredménynél a biztonság szubjektív megéléséről. Itt a magyarázat a „boldog tudatlanság” koncepciója. Ennek lényege, hogy azok, akik megfelelő ismeretek hiányában nem tudják, milyen lehetséges veszélyhelyzetekre kell számítaniuk, nem érzik a fenyegetettséget sem. Eltér a biztonságérzet a demográfiai változók szerinti csoportok közül a nemek között is (6. eredmény – „R6”).

R6. Összességében férfiak pénzügyi biztonságérzete alacsonyabb a nőkénel

Ennek valószínű magyarázataként szolgálhat a kultúránkban hagyományosnak tekintett férfimodell, amely szerint a férfi feladata saját és családja megélhetéséhez az anyagi alapok megteremtése. Ezért a férfiak nagyobb teherként élik meg a „kötelező sikeresség” követelményét, ami rontja pénzügyi biztonságérzetük önértékelését. Megemlítem ugyanakkor, hogy ez a nemek közti eltérés a közgazdászhallgatók részmintájában nem tapasztalható. Ez arra utal, hogy a magasabb szintű gazdasági tudás (valamint az ehhez kapcsolódó pénzügyi aktivitás és érdeklődés) mindkét nem estében olyan mértékben javítja a pénzügyi biztonság szubjektív önértékelését, hogy „felülírja” még a kulturálisan rögzült nemi sztereotípiák hatását is. Ez a tény pedig szintén mutatja a pénzügyi ismeretek szerepének fontosságát. Ugyancsak a sztereotípiák változásával kapcsolatos 7. eredményem („R7”) is.

R7. A krízishelyzetek, válságok megváltoztatják a pénzügyi preferenciákat

A pénzügyi kultúra összetevői közül csupán a pénzügyi ismeretektől függ a biztonságérzet. Ezt a környezeti krízisek köztudottan rontják. Elég csak a 2008-as válság hitel-adósaira gondolnunk, vagy azokra a családokra, amelyeknek fenntartását a *Covid19* miatti korlátozásokat követő munkanélküliség veszélye fenyegeti. Valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy válsághelyzet hatására a fogyasztói jellegű magatartást felváltja a megnövekedett felelősségtudat. Ezt jelzi a gyermekek jövőjének biztosítására való törekvés ugyanúgy, mint a pénzügyileg biztos öregkor megalapozása. Ez a változás országtól függetlenül megfigyelhető, sőt az általában családcentrikusabb nőkhöz hasonló mértékben tapasztalható a férfiak között is. További megfigyelésem ezzel kapcsolatban, hogy nemcsak a hosszú távú preferenciák változnak, hanem a rövid-középtáv esetében is elmozdulás figyelhető meg. A munkahelyek elvesztésétől való félelem miatt a magasabb fizetés helyett kézzelfoghatóbb vágy lett egy jobb lakás – a preferenciák eltolódásához bizonyára hozzájárult az ingatlanárak világválság alatti esése is.

8. A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

Idegen nyelvű folyóiratcikkek

1. ZEMAN Z. – **KÁLMÁN B.** – BÁRCZI J. (2021): Trends of Standard of Living Preferences of Economics University Students as a Result of the Economic Crisis. In: *Economic Annals-XXI*, 190 (5–6(2)) p. 181–195.
2. ZÉMAN Z. – **KÁLMÁN B.** – BÁRCZI J. (2021): The Impact of the First Wave of Covid-19 on the Financial Security of Economics Students in Higher Education. [Utánközlés]. In: *Public Finance Quarterly*, 2021 (3) p. 1–22.
3. ZÉMAN Z., **KÁLMÁN B.**, BÁRCZI J. (2021, megjelenés alatt): Survey and Literature Assessment on the Financial Literacy of University Students. In: *Limes – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 2021 8 p. 269–280
4. TÓTH A. – JUHÁSZ T. – **KÁLMÁN B.** (2020): Determinants of Financial Habits. In: *Economy & Business: Journal of International Scientific Publications*, 14 (1) p. 237–256.

Magyar nyelvű folyóiratcikkek

1. ZÉMAN Z. – **KÁLMÁN B.** – BÁRCZI J. (2021): A COVID-19 első hullámának hatása a gazdasági felsőoktatásban tanuló hallgatók pénzügyi biztonságára. In: *Pénzügyi Szemle*, 2021 (3) p. 368–389.
2. **KALMAN. B.** (2021): Befektetési ismeretek alakulása magyar egyetemi hallgatók között környezeti válsághelyzet hatására. In: *Controller Info*, 9 (4) p. 35–39.
3. **KALMAN B.** – SEMJÉN B. B. – BÁRCZI J. (2021): A gyakorlat szerepe a pénzügyi attitűd alakulásában egyetemi hallgatók között. In: *Controller Info*, 9 (4) p. 49–52.
4. **KALMAN B.** – JUHASZ T. – TÓTH A. (2021): A COVID-19 magyar egyetemi hallgatókra kifejtett hatásai. In: *Magyar Pedagógia*, 121 (1) p. 25–46.
5. ZÉMAN Z. – **KÁLMÁN B.** – BÁRCZI J. (2021): Készpénzmentes fizetési megoldások használatának változása gazdasági szakos egyetemi hallgatók között válsághelyzet hatására. In: *Controller Info*, 9 (2) p. 63–66.

1. **KÁLMÁN B.** (2021, megjelenés alatt): Effect of Environmental Crises on the Stress Level and Financial Behaviour of University Students. In: KORCSMÁROS E. (Szerk.): 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE OF J. SELYE UNIVERSITY. ECONOMICS SECTION (13.) (2021) (online). *Conference Proceedings*. Komárno, Szlovákia: Selye János Egyetem.
2. ZEMAN Z. – **KALMAN B.** – BARCZI J. (2021): The Effect of Theoretical Knowledge and Practice on the Financial Literacy of University Students in Three European Countries. In: VRABCOVÁ, J. (Szerk.): 14TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE RELIK 2021: REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL – MUTUAL LINKS AND CONNECTIONS (14.) (2021) (online). *Conference Proceedings*. Prága, Csehország: Prágai Közgazdasági Egyetem, Informatikai és Statisztikai Tanszék. Demográfia Tanszék. p. 891–903.
3. **KÁLMÁN B.** – TÓTH A. (2021): Credit-Related Knowledge and Behaviour of University Students in Three European Countries. In: 922ND INTERNATIONAL CONFERENCE ON MANAGEMENT, ECONOMICS & SOCIAL SCIENCE (ICMESS) (922.) (2021) (online). *Proceedings of Researchfora International Conference – New Delhi, India*. Bhubaneswar, India: Institute for Technology and Research (ITRESEARCH). p. 25–31.
4. **KÁLMÁN B.** (2021): Changes in the Financial Habits of University Students Studying Economics as a Result of Environmental Crises. In: SERPENINOVA, Y. – PÁL ZS. – HRYTSENKO, L. (Szerk.): FINTELLIGENCE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE (1.) (2021) (Sumy, Ukrajna). *Aspects of Financial Literacy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference March 22–23, 2021*. Sumy, Ukrajna: Academic and Research Institute of Business, Economics and Management, Sumy State University és FINTELLIGENCE Pénzügyi Kultúra Központ. p. 176–191.

5. **KÁLMÁN B.** – BÁRCZI J. – ZÉMAN Z. (2021): Financial Knowledge of Higher Education Students of Economics. In: SERPENINOVA, Y. – PÁL ZS. – HRYTSENKO, L. (Szerk.): FINTELLIGENCE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE (1.) (2021) (Sumy, Ukrajna). *Aspects of Financial Literacy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference March 22–23, 2021*. Sumy, Ukrajna: Academic and Research Institute of Business, Economics and Management, Sumy State University és FINTELLIGENCE Pénzügyi Kultúra Központ. p. 161–175.
6. **KÁLMÁN B.** – PANZOV Z. (2021, megjelenés alatt): Changes in the Financial Literacy of University Students as a Result of Environmental Crises / Промени во финансиската писменост на универзитетските студенти како резултат на климатските кризи. In: “КАКО СИ МИ?” – SEVENTH STUDENT PHILOLOGY CONFERENCE / „КАКО СИ МИ?“ – СЕДМА СТУДЕНТСКА ФИЛОЛОШКА КОНФЕРЕНЦИЈА (7.) (2021) (online). *Conference Proceedings*. Skopje, Észak-Macedónia: Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.

Konferenciakiadványban megjelent közlemények magyar nyelven

1. **KÁLMÁN B.** (2021): Egyetemi hallgatók pénzügyi ismereteinek alakulása környezeti krízisek hatására. In: MOLNÁR D. – MOLNÁR D. (Szerk.): XXIV. TAVASZI SZÉL KONFERENCIA 2021 (24.) (2021) (online). *Tanulmánykötet I*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége. p. 126–132.
2. **KÁLMÁN B.** – TÓTH A. (2020): A COVID-19 hatása a felsőoktatásra oktatói vélemények kérdőíves felmérése alapján. In: KORCSMÁROS E. (Szerk.): 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE OF J. SELYE UNIVERSITY. ECONOMICS SECTION (12.) (2020) (online). *Conference Proceedings*. Komárno, Szlovákia: Selye János Egyetem. p. 209–225.

Absztraktkötetben megjelent közlemények idegen nyelven

1. ZEMAN Z. – KALMAN B. – BARCZI J. (2021): The Effect of Theoretical Knowledge and Practice on the Financial Literacy of University Students in Three European Countries. In: VRABCOVÁ, J. (Szerk.): 14TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE RELIK 2021: REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL – MUTUAL LINKS AND CONNECTIONS (14.) (2021) (online). *Book of Abstracts*. Prága, Csehország: Department of Demography, Faculty of Informatics and Statistics, Prague University of Economics and Business. p. 78–78.

Absztraktkötetben megjelent közlemények magyar nyelven

1. KÁLMÁN B. (2021): Egyetemi hallgatók pénzügyi ismereteinek alakulása környezeti krízisek hatására. In: XXIV. TAVASZI SZÉL KONFERENCIA 2021 (24.) (2021) (online). *Absztraktkötet*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége. p. 76–77.

Tudományos munkák, dolgozatok

1. KÁLMÁN B. (2020): Examination of Financial Literacy and Consciousness among Hungarian Tertiary Education Students. (online) MSc diplomamunka. Budapest: IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola, és Buckingham, UK: University of Buckingham. <http://real.mtak.hu/134067/>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: financial, literacy, consciousness, IBS. Lekérdezés időpontja: 2021.11.27.

9. IRODALOMJEGYZÉK

1. ATKINSON, A. – MESSY, F.-A. (2011): Assessing Financial Literacy in 12 Countries: An OECD Pilot Exercise. 2011. januári kutatási jelentés. [S.l.]: Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement, 25 p. In: *Netspar Discussion Papers*, No. 01/2011-014.
2. BEAL, D. J. – DELPACHITRA, S. B. (2003): Financial Literacy among Australian University Students. In: *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, 22 (1) p. 65–78.
3. CHEN, H. – VOLPE, R. P. (1998): An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students. In: *Financial Services Review*, 7 (2) p. 107–128.
4. DANES, S. M. – HIRA, T. K. (1987): Money Management Knowledge of College Students. In: *Journal of Student Financial Aid*, 17 (1) 4–16. p.
5. KOSSEV, K. (2020): OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy. Kutatási jelentés. [S.l.]: OECD, 78 p.
6. KLAPPER, L. – LUSARDI, A. (2020): Financial Literacy and financial Resilience: Evidence from around the World. In: *Financial Management*, 49 (3) p. 589–614.
7. LUKSANDER, A. – BÉRES, D. – HUZDIK, K. – NÉMETH, E. (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. In: *Pénzügyi Szemle*, 2014 (2) p. 237–258.
8. LUSARDI, A. – MITCHELL, O. S. – CURTO, V. (2009): Financial Literacy among the Young: Evidence and Implications for Consumer Policy. 2009. szeptemberi kutatási jelentés. Cambridge, USA: National Bureau of Economic Research, 34 p. In: *NBER Working Paper Series*, No. w15352.
9. NEM MEGTANULNI, MEGÉRTENI KELL A DOLGOKAT – INTERJÚ NÉMETH ERZSÉBETTEL (2015.): (online). In: *Pénzügyi Szemle*, 2015. május 28. <https://www.penzugyiszemle.hu/interju/nem-megtanulni-megerteni-kell-a-dolgokat-interju-nemeth-erzsebettel>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: megtanul, pénzügy, Németh Erzsébet. Lekérdezés időpontja: 2021.08.27.
10. NÉMETH E., ZSÓTÉR B. – LUKSANDER A. (2017): A 18–35 évesek pénzügyi kultúrája – a pénzügyi sérülékenység háttértényezői. In: *Esély*, 2017 (3) p. 3–34.
11. SUSANTI – HARDINI, H. T. – BAHTIAR, M. D. (2020): The Effect of Financial Literacy, Financial Technology, and Digital Promotion

- on Online Purchasing Decisions in the Covid-19 Pandemic Era. In: INTERNATIONAL JOINT CONFERENCE ON ARTS AND HUMANITIES (IJCAH) (2020) (Surabaya, Indonesia). *Conference Proceedings. Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. Zhengzhou, Kína: Atlantis Press. p. 1382–1389.
12. VENKATARAMAN, R. – VENTATESAN, T. (2018): Analysis of Factors Determining Financial Literacy using Structural Equation Modelling#. In: *SDMIMD Journal of Management*, 9 (1) p. 19–29.
  13. WILLIS, L. E. (2011a): The Financial Education Fallacy. In: *American Economic Review*, 101 (3) p. 429–434.
  14. WILLIS, L. E. (2011b): Financial Education: Lessons Not Learned and Lessons Learned. p. 125–138. In: *Loyola Law School, Los Angeles Legal Studies Research Paper Series*, 2013-4 [Life-Cycle Investing: Financial Education and Consumer Protection 125 (Zvi Bodie et al., eds. 2012)]
  15. ZSÓTÉR B. – BÉRES D. – NÉMETH E. (2015): Magyar fiatalok jellemzése pénzügyi attitűdjeik és magatartásuk mentén – Vizsgálat a felsőoktatásban tanulók pénzügyi attitűdjeiről és magatartásáról. In: *Vezetéstudomány*, 46 (6) p. 70–80.